

Neutraal Nederland in oorlogstijd

Documentaire over Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog

Vanaf 5 april zendt de NTR een reeks van negen documentaires over de Eerste Wereldoorlog uit.

Het eerste deel gaat over het effect van de oorlog op het neutrale Nederland. Ik sprak met Hasan Evrengün, die de research doet voor deze documentaire.

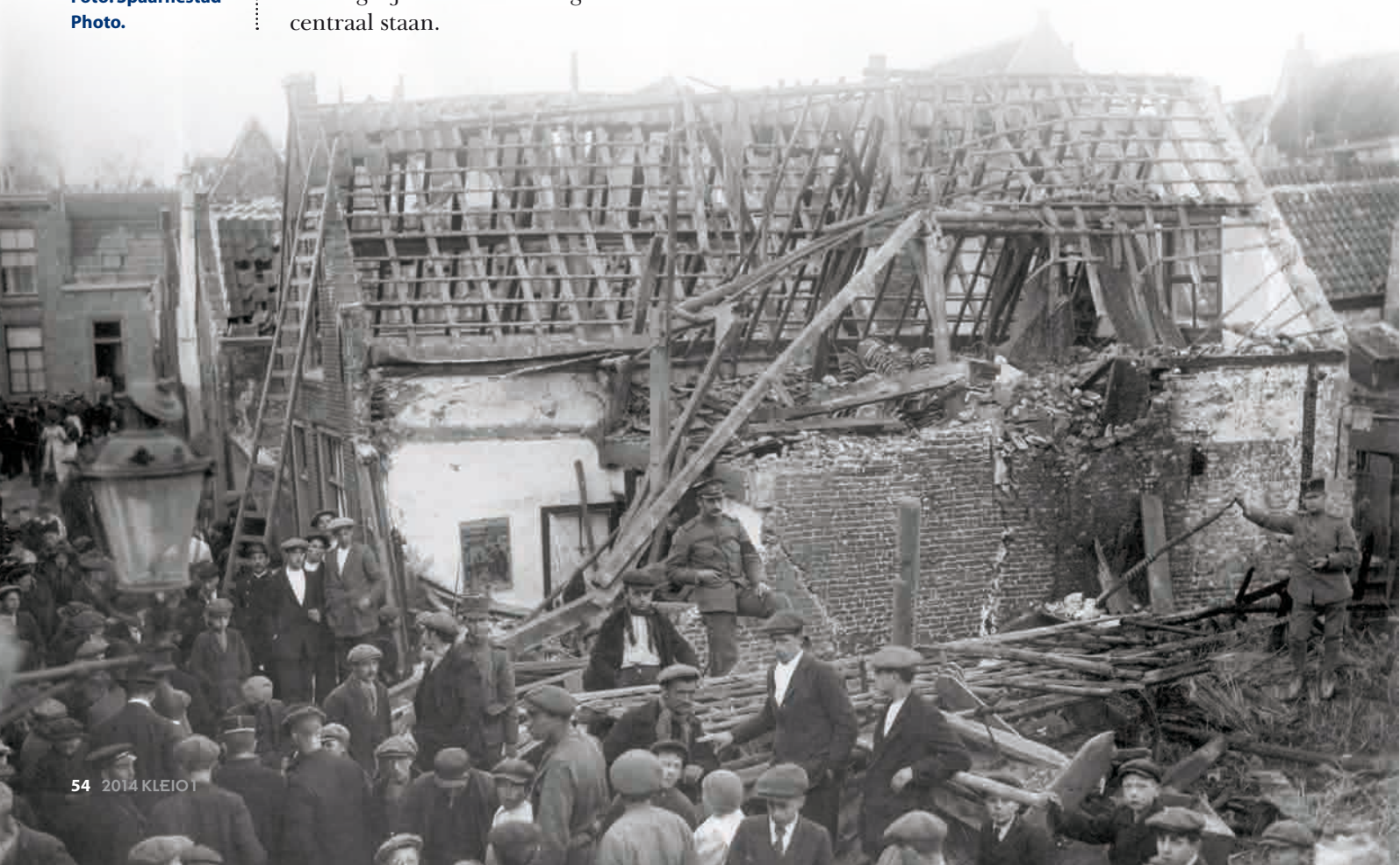
Ramses Peters is
redacteur van Kleio.

Zierikzee werd
per ongeluk
door de Engelsen
gebombardeerd.
Verwoestingen in
de Molenstraat te
Zierikzee, 1917.
Foto: Spaarnestad
Photo.

Lange tijd was de Tweede Wereldoorlog de enige oorlog uit de vorige eeuw die in ons nationaal geheugen gegrift stond, maar de laatste twintig jaar is de belangstelling voor de periode 1914-1918 groeiende. Vanzelfsprekend is de honderd jaar die is verstreken sinds het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog in de ons omringende landen reden voor meer aandacht voor 'The Great War', maar ook in Nederland worden dit jaar symposia en congressen georganiseerd rondom dit thema. Op televisie besteedt de afdeling geschiedenis van de NTR aandacht aan deze, in Nederlands opzicht, onderbelichte periode. Ze kocht de achtdelige miniserie *14 diaries of the Great War* aan, een Frans-Duitse coproductie waarin nu eens niet de grote veldslagen, maar de effecten van de oorlog op het dagelijks leven van burgers en soldaten centraal staan.

Spitsroedlopen

Voorafgaand aan deze serie wordt in dezelfde vormgeving een documentaire uitgezonden over de invloed van de oorlogssituatie in het neutrale Nederland. Deze aflevering wordt door de NTR zelf geproduceerd. Hasan Evrengün is verantwoordelijk voor het historisch onderzoek voor deze uitzending: 'We willen een programma maken, waarin duidelijk wordt wat de impact van die oorlog is geweest op het dagelijks leven zelf. Wat merkten wij nu van die oorlog? Daar heb ik me bij de research op gericht. Het beeld dat we willen oproepen is dat de situatie in die vier jaar steeds nijpender werd. De Nederlandse neutraliteit lijkt een makkelijke positie, maar wat me uit mijn onderzoek en gesprekken met experts wel duidelijk is geworden, is dat die neutraliteit

voor de overheid en de burgers vier jaar lang spitsroedelopen is geweest.’

Op het moment van schrijven van dit artikel is een definitief script nog niet vastgesteld, maar de inhoudelijke contouren zijn wel zichtbaar. Allereerst wordt er meer reliëf aan de notie Nederlandse neutraliteit gegeven. Hoewel ons land niet in oorlog was, is het leger de gehele periode lang gemobiliseerd geweest. ‘Vier jaar lang zijn 200.000 man ingekwartierd geweest in kazernes en forten. Hierdoor was in gezinnen de kostwinner lange tijd van huis. Met name toen tegen het eind van de oorlog de economische situatie steeds nijpender werd, gaf dat problemen. En de soldaten zelf hadden te kampen met verveling.’ Daarnaast waren er veel Belgische, Duitse en Engelse soldaten in kampen, verspreid over het land, geïnterneerd. Om de neutraliteit te waarborgen moesten deze soldaten worden vastgezet. De aanwezigheid van deze buitenlanders had ook zijn verrassende kanten. Evrengün: ‘In een kamp in Groningen had een groep Engelse soldaten een cabaretgroepje opgericht, de *Timbertown Follies*, die werden zo bekend dat ze op een gegeven moment een tournee maakten door Nederland. Ze waren razend populair.’ Neutraliteit hield niet in dat ons land oorlogsgeweld bespaard is gebleven. ‘Ook de schending van de neutraliteit is een belangrijk issue in de documentaire. Zo werd Zierikzee per ongeluk door de Engelsen gebombardeerd. Vissersschepen werden getorpedeerd en schepen liepen op mijnen. Mijnen die aanspoelden op het strand maakten bovendien slachtoffers onder de burgerbevolking. Soms werden er wel schadevergoedingen betaald, zoals de Engelsen bijvoorbeeld in Zierikzee hebben gedaan, maar vaak werd de betrokkenheid ontkend en naar de vijand gewezen. Nederland stond in dat soort situaties feitelijk machteloos, er werd wel geprotesteerd, maar niet te hard, omdat men economisch afhankelijk was. Bovendien zouden we bij een te fel protest beticht kunnen worden van het kiezen van een kant.’

Saddam Hoessein

Een derde kanttekening bij de neutraliteit is dat ondanks de status van Nederland er wel binnen ons land bepaalde voorkeuren waren. In dit opzicht is het optreden van *De Telegraaf* berucht: ‘De krant was virulent anti-Duits en er werden dan ook vaak anti-Duitse spotprenten gepubliceerd. Begin december 1915 had

de krant blijkbaar een grens overschreden, want op sinterklaasavond werd de hoofdredacteur van *De Telegraaf* gearresteerd met de sinterklaasinkopen nog in zijn tas. Een schande natuurlijk volgens hem, maar het achterliggende rationale van de overheid was de zo gekoesterde neutraliteit te bewaren.’

Aan het einde van de oorlog werd het neutrale imago van Nederland aangetast toen keizer Wilhelm II vanuit België naar Nederland vluchtte. ‘Je moet je voorstellen: je doet vier jaar lang je best om buiten de oorlog te blijven en dan word je ineens opgescheept met, om het gechargeerd te stellen, een soort Saddam Hoessein. Interessant is ook dat in kasteel Amerongen Wilhelm officieel afstand deed van de troon. Je kunt dus zeggen dat het Duitse Keizerrijk formeel in Nederland is opgehouden te bestaan. Zo zie je hoe kleine en grote kwesties van de oorlog zich ook in Nederland hebben aangediend.’

Economische effecten

De economische effecten van de oorlogssituatie zijn daarnaast een belangrijk thema in de documentaire. ‘Naast bedreigingen bracht de oorlog voor sommigen ook zeker kansen met zich mee. Sommige rederijen, bankiers en boeren hebben erg goede zaken gedaan in de oorlog. De export van onder andere aardappelen heeft boeren veel geld opgeleverd. Maar ook aan import werd, vanwege de schaarste aan goederen, goed verdiend. Maar er was natuurlijk ook een keerzijde: hoe ging men bijvoorbeeld om met de Engelse blokkade van de handel overzee? Smokkel is in deze ook een belangrijk onderwerp. Naarmate de oorlog voortduurde, nam ook de schaarste, met ►

Hasan Evrengün,
foto: NTR.

De komst van de Duitse keizer Wilhelm II was ‘alsof je wordt opgescheept met een soort Saddam Hoessein’. Hier staat Wilhelm op de foto met zijn vrouw Hermine en dochter Henriette in Doorn.

Veel Nederlanders werden in de Eerste Wereldoorlog geronseld als spion. Mata Hari (schuilnaam van Margaretha Zelle) is daarvan een van de bekendste.

name aan voedsel, toe. Het distributiesysteem van voedsel op de bon, dat we tegenwoordig vooral kennen van de Tweede Wereldoorlog, wordt dan al ingevoerd. In de jaren zestien, zeventien, achttien zie je dat allerlei hongeroproeren opkomen. Deze context maakt Troelstra's revolutiepoging ook een stuk begrijpelijker. Hij had niet alleen de geslaagde voorbeelden uit Rusland en Duitsland, maar ook de benarde positie waarin met name de lagere klassen van de bevolking zich bevonden gaven aanleiding om te denken dat een revolutie weleens zou kunnen slagen.'

'Niemand had elektriciteit in huis, dus men kon zich niet voorstellen dat zo'n draadje dodelijk kon zijn'

En dan zijn er nog onderwerpen als de miljoen Belgische vluchtelingen die in november 1918 door een bevolking van zes miljoen Nederlanders moesten worden opgevangen en de internationale spionagenetwerken in Rotterdam waar ook veel Nederlanders werden geronseld. 'Mata Hari was zeker niet de enige spionne die we hadden. Er is enorm veel te vertellen. We zullen dan ook lastige keuzes moeten maken, maar het is de uitdaging om toch zoveel mogelijk aan bod te laten komen.'

Diederik van Vleuten

Diederik van Vleuten zal in de documentaire de verschillende thema's aan elkaar verbinden. 'Hij doet dat vanuit een persoonlijke betrokkenheid bij het onderwerp. Op dit moment speelt hij zijn theatershow *Buiten schot*

over de Eerste Wereldoorlog in Nederland. Van kinds af aan is hij gefascineerd door die periode, en hij heeft thuis ook een grote collectie voorwerpen uit die tijd, waarmee de verschillende onderwerpen ook kunnen worden geïntroduceerd.' Verder zullen experts als Paul Moeyes, die een standaardwerk over Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog schreef, achtergrondinformatie geven bij bepaalde thema's. 'Maar we zoomen daarna snel in op concrete verhalen. Er zal veel op locatie worden gefilmd, zoals het station bij Eysden, waar keizer Wilhelm II in november 1918 aankwam, of bij de zogenaamde Dodendraad in Baarle-Hertog. Op de Nederlands-Belgische grens, van Limburg tot Zeeuws-Vlaanderen, legden de Duitsers een draadversperring aan, waarop 2000 volt stond. De draad moest voorkomen dat Belgische jongemannen het land uitvluchtten en het moest de smokkel belemmeren. In Baarle-Hertog kregen de eerste gezinnen pas in de jaren twintig elektriciteit in huis, dus men kon zich niet voorstellen dat zo'n draadje dodelijk kon zijn. Er zijn verschrikkelijke foto's van de slachtoffers die deze versperring heeft gemaakt.'

Eenheidsworst

Vanzelfsprekend wordt er ook gebruik gemaakt van origineel bronmateriaal. 'Er is wat bewegend beeld, zoals de film *Holland neutraal* uit 1917, een 2,5 uur durende propaganda-film van het Nederlandse leger en de vloot, waarin men de Duitsers wilden waarschuwen "Wij staan ons mannetje wel". Maar met name foto's. Je ziet dat op dat moment er echt al zoiets bestaat als fotojournalistiek. Er zijn bijvoorbeeld prachtige foto's van het aardappeloproer in Amsterdam, waarop je de menigte echt in beweging ziet. En liedjes en gedichten van mensen als Steenhoff, Pisuisse, Louis Davids. Je moet soms ook creatief met de bronnen omgaan. Zo bedacht de overheid vanwege de voedseltekorten dat de verhouding waarin vlees met andere ingrediënten werd gemengd best aangepast kon worden. Zo is de 'eenheidsworst' ontstaan. Wij gaan proberen om een slager te vinden die voor onze uitzending een eenheidsworst kan maken.' ■

De documentaire over Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog wordt op 5 april uitgezonden door de NTR om 20.20 uur op Nederland 2.